

Формування комунікативних здібностей молодших школярів

Стаття присвячена проблемі формування комунікативних здібностей молодших школярів. Автором висвітлені психологічні особливості молодших школярів; представлено залежності розвитку комунікативних вмінь від особистісних особливостей; розроблено комунікативно-розвивальну програму, спрямовану на розвиток комунікативних здібностей молодших школярів.

Ключові слова: молодший школяр, комунікативні здібності, психологічні механізми, комунікативно-розвивальна програма, психологічний тренінг.

Стаття посвящена проблеме формирования коммуникативных способностей младших школьников. Автором освещены психологические особенности младших школьников; представлены зависимости развития коммуникативных умений от личностных особенностей; разработано коммуникативно-развивающую программу, направленную на развитие коммуникативных способностей младших школьников.

Ключевые слова: младший школьник, коммуникативные способности, психологические механизмы, коммуникативно-развивающая программа, психологический тренинг.

Спілкування необхідною умовою буття людей, без котрого неможливе повноцінне формування не тільки окремих психічних функцій, процесів і властивостей людини, але і особистості в цілому. Саме в молодшому шкільному віці спілкування і взаємодія з оточуючими виходять на перший план. Дослідники єдині у визнанні того величезного значення, що має для молодшого школяра спілкування з ровесниками, оскільки воно знаходиться в центрі його життя, багато в чому визначає всі інші сторони поведінки та діяльності. Проте, як свідчить життєва практика та наукові дослідження, далеко не кожен молодший школяр спроможний ефективно налагодити і підтримувати взаємовідносини з оточуючими його людьми. А це, безумовно, позначається не лише на самопочутті, а й на якості його взаємин з однолітками, батьками та педагогами, на його поведінці, вчинках та особистісному становленні загалом.

Труднощі в спілкуванні молодшого школяра є однією зі складних проблем в психології. Недостатньо з'ясовані зовнішні та

внутрішні чинники спілкування, а також питання про те, як впливають індивідуально-психологічні та особистісні характеристики суб'єкта на розвиток його комунікативних вмінь. Тому даній проблемі присвячене дослідження на тему “Формування комунікативних здібностей молодших школярів”.

Об'єкт дослідження – психологічні умови розвитку комунікативних здібностей молодших школярів.

Предмет дослідження – особливості формування комунікативних здібностей молодших школярів.

Мета дослідження полягає у розкритті психологічних особливостей процесу комунікації, соціально-психологічних факторів розвитку комунікативних здібностей молодших школярів, теоретичному аналізі та експериментальному дослідженні комунікативних здібностей молодших школярів і діяльності психолога з їх корекції.

В основу дослідження покладена **гіпотеза**: комунікативні здібності молодших школярів визначаються його особистісною характеристикою, а їх рівень ефективності залежить від спеціальної системи роботи практичного психолога з використанням певних психокорекційних засобів, активних методів спрямованих на вдосконалення даного процесу, а також на розвиток їх особистісної сфери.

Для досягнення мети дослідження та перевірки гіпотези ставимо наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку комунікативних здібностей.

2. Вивчити психологічні особливості молодших школярів з метою виявлення залежності розвитку комунікативних вмінь від особистісних особливостей.

3. Розробити комунікативно-розвивальну програму, спрямовану на розвиток комунікативних здібностей молодших школярів.

У дослідженні були використані наступні **методи**:

- вивчення літературних джерел;
- дослідження емоційних та особистісних факторів особистості молодшого школяра (тривожність та самооцінка);
- методики діагностики рівня комунікативних здібностей особистості;
- методики формування комунікативних здібностей молодших школярів.

Практичне значення дослідження визначається розробкою методичних рекомендацій з питань організації та впровадження у

шкільну практику комунікативно-розвиваючої програми для молодших школярів; створенням методичного забезпечення формування комунікативних здібностей молодших школярів. Результати дослідження можуть безпосередньо використовуватися викладачами, практичними психологами для організації індивідуального підходу і прогнозування успішності комунікативної поведінки у ситуаціях різних якостей, змісту та значення для школяра; з'ясування глибинних особистих комунікативних проблем у досягненні життєвих цілей та пошуку внутрішніх перешкод у здійсненні поведінки; організації та проведення тренінгів за комунікативно-розвиваючою програмою для успішного розвитку комунікативних здібностей молодших школярів.

Метою експериментальної частини нашого дослідження було вивчення психологічних особливостей молодших школярів з метою виявлення залежності розвитку комунікативних здібностей молодших школярів від особистісних особливостей, таких як самооцінка та тривожність.

Програма констатуючого етапу дослідження включає:

- діагностику комунікативних здібностей молодших школярів;
- дослідження емоційних станів (тривожність);
- особистісних факторів молодших школярів (самооцінка);

В дослідженні взяли участь учні 3-х класів у кількості 45 осіб, з яких було створено декілька тренінгових груп для роботи практичного психолога.

Для вивчення комунікативних вмінь, емоційних станів та особистісних факторів молодших школярів ми використали:

- тест-опитувальник КОС-1 (для вивчення комунікативних та організаторських здібностей);
- опитування (для виявлення комунікативних проблем молодших школярів);
- тест – опитувальник Ч.Д. Спілберга та Ю.Л. Ханіна (для оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності);
- тест на дослідження рівня самооцінки.

Також були використані методи спостереження за дітьми; бесіди з батьками та вчителями досліджуваних дітей.

Результати досліджень піддавалися кореляційному аналізу.

Для зручності викладу матеріалу ми використовували наступні скорочення:

- КЗ – комунікативні здібності;
- ОЗ – організаторські здібності;
- РТ – реактивна тривожність;

ОТ – особистісна тривожність;

СО – самооцінка.

Результати, отримані після проведення нами методики КСОС і обробки даних, подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні комунікативних здібностей (узагальнені дані)

РІВНІ КЗ	БАЛИ	К-СТЬ ОСІБ	%
Низький	1	10	20
Нижчий середнього	2	8	18
Середній	3	13	26
Високий	4	5	12
Дуже високий	5	9	24

Із таблиці 2 видно, що в експериментальній групі виділяються наступні рівні організаторських здібностей:

Таблиця 2

Рівні організаторських здібностей (узагальнені дані)

РІВНІ ОЗ	БАЛИ	К-СТЬ ОСІБ	%
Низький	1	10	22
Нижчий середнього	2	9	16
Середній	3	12	26
Високий	4	10	22
Дуже високий	5	6	14

Уміння проникнути в психічний стан підлітків є обов'язковою вимогою у професійній діяльності практичного психолога. Емоційний психічний стан молодших школярів, які звертаються до психолога, є досить складним. Цей емоційний стан виникає як результат несвідомого співвіднесення попередніх очікувань від навчання, праці або особистого життя і породжують як піднесення, ейфорію, так і певну тривогу, пов'язану з побоюванням різного роду неуспіху – як у навчальній, так і в міжособистісній сферах.

Щоб дослідити цей стан, після анкетування, для нашої вибірки досліджуваних було проведено емпіричне дослідження тривожності.

Методика діагностики тривожності Ч.Д.Спілбергера, Ю.Л.Ханіна є надійним і інформативним способом самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) і особистісної тривожності (як стійка характеристика людини).

Із таблиці 3 видно, що в експериментальній групі виділяються наступні рівні реактивної тривожності:

Таблиця 3

Рівні реактивної тривожності (узагальнені дані)

Реактивна тривожність (РТ)	К-СТЬ ОСІБ	%
Низький	25	56
Середній	20	44
Високий	0	0

Домінуючим рівнем в експериментальній групі є низький (56%).

Із таблиці 4 видно, що в експериментальній групі виділяються наступні рівні особистісної тривожності:

Таблиця 4

Рівні особистісної тривожності (узагальнені дані)

Реактивна тривожність (РТ)	К-СТЬ ОСІБ	%
Низький	4	8
Середній	25	54
Високий	16	38

Домінуючим рівнем в експериментальній групі є середній (54%).

Отже, вимагається цілеспрямована корекційна робота з молодшими школярами з підвищеним рівнем тривожності, що припускає розвиток рефлексії, тобто самопізнання внутрішніх психічних актів і станів та формування тривкої позитивної самооцінки.

Для дослідження самооцінки була використана методика, запропонована І.М.Цимбалюком та Г.В.Ложкіним.

Із таблиці 5 видно, що в експериментальній групі виділяються наступні рівні самооцінки:

Таблиця 5

Рівні самооцінки (узагальнені дані)

САМООЦІНКА	К-СТЬ ОСІБ	%
Низька	12	28
Середня	30	65
Висока	3	6

Домінуючим рівнем в експериментальній групі є середній (65%).

Результати дослідження піддавались кореляційному аналізу. Для 5 % рівня точності, який вважається загальноприйнятим у психологічних дослідженнях, значущим коефіцієнтом кореляції (при розмірі вибірки 50 осіб) є $r = 0,278711$ (розраховано за допомогою ППП statistika 5.0).

При обробці експериментальних даних, отриманих під час дослідження, було виявлено значну кількість кореляцій (табл. 6).

Результати кореляційного аналізу

	КЗ	ОЗ	РТ	ОТ	СО
КЗ	1				
ОЗ	0,278756	1			
РТ	-0,49548	-0,16289	1		
ОТ	-0,67367	-0,41941	0,343662	1	
СО	-0,69792	-0,30067	0,432704	0,909868	1

КЗ – комунікативні здібності;

ОЗ – організаторські здібності;

РТ – реактивна тривожність;

ОТ – особистісна тривожність;

СО – самооцінка.

Висновки. Виявлені кореляційні зв'язки між рівнем комунікативних здібностей та:

а) організаторськими здібностями ($r_{\text{КЗ,ОЗ}} = 0,288$) – прямий кореляційний зв'язок;

б) реактивною тривожністю ($r_{\text{КЗ,РТ}} = -0,495$) – обернений кореляційний зв'язок;

в) особистісною тривожністю ($r_{\text{КЗ,ОТ}} = -0,673$) – обернений кореляційний зв'язок;

г) самооцінкою ($r_{\text{СО,КЗ}} = -0,698$) існує прямий кореляційний зв'язок (оскільки у тестах високі бали по комунікативних та організаторських здібностях означали високий рівень, а високі бали по самооцінці – низький рівень). Тобто із зниженням чи підвищенням одного фактора знижується чи підвищується інший.

Також виявлено кореляційні зв'язки між організаторськими здібностями та:

а) особистісною тривожністю ($r_{\text{ОЗ,ОТ}} = -0,419$) обернений кореляційний зв'язок;

б) самооцінкою ($r_{\text{ОЗ,СО}} = -0,301$) прямий кореляційний зв'язок.

Реактивна тривожність корелює із:

а) особистісною тривожністю ($r_{\text{ОТ,РТ}} = 0,344$), виявлений прямий кореляційний зв'язок;

б) самооцінкою ($r_{\text{РТ,СО}} = 0,433$), виявлений обернений кореляційний зв'язок;

Особистісна тривожність також корелює із самооцінкою ($r_{\text{ОТ,СО}} = 0,91$), виявлений обернений кореляційний зв'язок.

Між організаторськими здібностями та реактивною тривожністю ($r_{\text{ОЗ,РТ}} = -0,1628$) статистично значимих зв'язків не виявлено.

Кореляційний аналіз допоміг виявити і краще зрозуміти поєднання та взаємовплив самооцінки, реактивної та особистісної тривожності, які характеризують тих підлітків, які мають низький рівень комунікативних здібностей. Можна констатувати наступні факти. Комунікативні здібності, самооцінка та рівень тривожності є між собою потужно взаємопов'язані, і зміна якогось одного фактора, (в позитивну чи негативну сторону) тягне за собою і зміну інших перерахованих вище факторів. Так, із зниженням самооцінки підвищується тривожність і знижується рівень комунікативних здібностей, а із підвищенням особистісної тривожності знижується самооцінка та комунікативні і організаторські здібності. І, відповідно, зміни в рівні комунікативних здібностей ведуть до змін в самооцінці та рівні тривожності.

Гіпотеза про те, що комунікативні вміння молодшого школяра визначаються його особистісною та емоційною характеристикою (тобто залежать від самооцінки та рівня тривожності) підтвердилась, тому нами була створена програма соціально-психологічного тренінгу(СПТ) „Розвиток комунікативних вмінь молодших школярів”.

Мета програми: корекція тривожності (побороти невпевненість, страх), допомогти молодшим школярам сформувати адекватну самооцінку, краще пізнати себе. Найбільш успішно і повно реалізувати себе в комунікативній діяльності.

Загальна мета СПТ конкретизується в таких завданнях:

1) набуття знань у галузі психології особистості про основні види тренінгових груп, загальні методичні прийоми групової роботи, етапи розвитку групи в СПТ, компетентність у спілкуванні та її психологічну структуру;

2) набуття умінь і навичок спілкування, наприклад: уміння встановити контакт із співрозмовником, сприймати й розуміти емоційний стан, приймати й передавати невербальну інформацію, бути учасником або керівником дискусії, уміння правильно побудувати бесіду, вислухати й зрозуміти співрозмовника, змінювати стосунки під час бесіди і т.ін.;

3) корекція, формування й розвиток установок, необхідних для успішного спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій, розвиток емоційної стійкості до складних життєвих ситуацій;

4) розвиток здібностей адекватно та повноцінно сприймати й оцінювати себе та інших, а також взаємини, які склалися між людьми;

5) робота з емоційною сферою спрямована на розуміння, відслідковування і усвідомлення своїх емоцій, а також на корекцію тривожності;

б) корекція й розвиток особистісних якостей, формування адекватної самооцінки, самоусвідомлення себе і прийняття.

Після завершення тренінгу нами була ще раз проведена діагностика комунікативних здібностей молодших школярів з метою дослідження ефективності запропонованої психокорекційної програми. Завдання контрольного дослідження – виявити вплив корекційної програми, що використовувалась, на розвиток комунікативних умінь молодших школярів.

Результати контрольного дослідження ми узагальнили і подали разом із показниками, котрі були отримані при вивченні комунікативних і організаторських здібностей на констатуючому етапі дослідження в табл. 7.

Таблиця 7

Зведена таблиця рівнів комунікативних здібностей до і після формуючого експерименту

РІВНІ КЗ	До формуючого експерименту			Після формуючого експерименту	
	бали	К-сть осіб	%	К-сть осіб	%
Низький	1	9	20	3	8
Нижчий середнього	2	8	18	5	12
Середній	3	12	26	16	34
Високий	4	5	12	8	18
Дуже високий	5	11	24	13	28

Отже, після проведення розробленого нами тренінгу середньогруповий рівень комунікативних вмінь зріс на 35%, а організаторських здібностей – на 13%. Можна стверджувати, що запропонована психокорекційна програма, спрямована на розвиток комунікативних вмінь молодших школярів, є достатньо ефективною і здійснює позитивний вплив на підвищення рівня комунікативних здібностей, про що свідчить процентний ріст середньогрупових комунікативних умінь.

Результати дослідження можуть безпосередньо використовуватися викладачами, практичними психологами для організації індивідуального підходу і прогнозування успішності комунікативної поведінки в ситуаціях різної якості, різного змісту та значення для молодших школярів; з'ясування глибинних особистих комунікативних проблем у досягненні життєвих цілей та пошуку внутрішніх перешкод у здійсненні поведінки; організації та проведення тренінгів за комунікативно-розвиваючою програмою для успішного розвитку комунікативних умінь молодших школярів; використанні запропонованих психокорекційних методик тощо.

Список використаних джерел

1. Бурнард Ф. Тренінг межличностного взаимодействия / Ф.Бурнард. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
2. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навч. посібник / М.М. Заброцький. – К., 1998. – 100 с.
3. Джонсон, Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособового спілкування/Пер. з англ. В. Хомика. – К.: Вид.дім “КМ Академія”, 2003. – 288 с.
4. Максименко С.Д. Основи генетичної психології / С.Д.Максименко. – К.: НПУ Перспектива, 1998. – 320 с.
5. Максименко С.Д. Загальна психологія: Підручник / С.Д.Максименко. – К.:Форум, 2000. – 543 с.
6. Мілютіна К.Л. Теорія та практика психологічного тренінгу: Навч.посіб. /М.К.Мілютіна. – К.: МАУП. – 192 с.
7. Савчин М.В. Вікова психологія: Навч. посіб. / М.В.Савчин, Л.П.Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.
8. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: Навчальний посібник / І.М.Цимбалюк. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 304 с.
9. Яценко Т.С. Психологічні основи психокорекції: Навч. посіб. / Т.С.Яценко. – К.Либідь, 1996. – 246 с.

The article is devoted to the formation of communication skills of junior schoolchildren. The author describes the psychological characteristics of primary schoolchildren, presents relation between the development of communicative skills and personal characteristics, developed communicative developmental program designed to develop communication skills of junior schoolchildren.

Keywords: junior schoolchildren, communication skills, psychological mechanisms, communicative developmental program, psychological training.

Отримано: 16.02.2012 р.